

ДЕШЕВА КНИЖКА

О Т И Ж Н Е В И К

Дешеве видання
в Україні

ДЖІНГІСХАН

Рік IV.

15 лютого 1938

Ціна 20 гр.

ДЕШЕВА КНИЖКА

ВИХОДИТЬ ВІД 1. ЖОВТНЯ ДО 1. КВІТНЯ ДВА РАЗИ
В МІСЯЦЬ, А ВІД 1. КВІТНЯ ДО 1. ЖОВТНЯ ОДИН
РАЗ У МІСЯЦЬ (ПОДВІЙНО НУМЕРОВАНИМИ ВИ-
ПУСКАМИ)

ПЕРЕДПЛАТА:

Річна (18 життєписів) 2,40 зл.
Піврічна (9 життєписів) 1,50 зл.

АДРЕСА:

В-во „ДЕШЕВА КНИЖКА“, Львів,
вул. Гродзіських 1. III. п.
(Ч. розр. конта: 130)

ЗМІСТ 4-го ЧИСЛА:

ДЖІНГІСХАН, ЗАВОЙОВНИК
СВІТУ: Первородний Єсукай-бага-
тура. Смерть Єсукая й бунт. До
перемоги. Военна школа. Вибір
хана. Темуджин покорює кереїтів
і найманів. Темуджина проголо-
шують ха-ханом. Похід на царя
Хін. Похід на Кара-Хітан і Хорезм.
Смерть Джінгісхана. — ОГОЛО-
ШЕННЯ.

БІБЛІОТЕКА ЖИТТЄПИСІВ СЛАВ- НИХ ЛЮДЕЙ

(„ДЕШЕВА КНИЖКА“ В 1938. Р.)

Досі вийшли такі життєписи:

1. ІВАН МАРКОВИЧ:
РУЗВЕЛТ, вождь усміхнутої
революції
2. ТРІЯРІОС:
ГАННІБАЛЬ, самітний полко-
водець
3. САВА КРИН:
НАПОЛЕОН, геній війни
4. І. БАЙДА:
ДЖІНГІСХАН, завойовник
світу

Підготовляється до друку життє-
пис Гітлера. Пізніш на черзі жит-
тєписи: Вашингтона, Клеманса,
Болівара, Ататюрка, Ібн Савда,
Мусоліні, Льюїолі, Магомета, Жан-
ни д' Арк, Кромвеля, Де-Валери,
Гарібальді, Бісмарка.

ВСІ УКРАЇНЦІ СКЛАДАЮТЬ У СЕБЕ БІБЛІОТЕКУ ЖИТТЄ-
ПИСІВ СЛАВНИХ ЛЮДЕЙ!

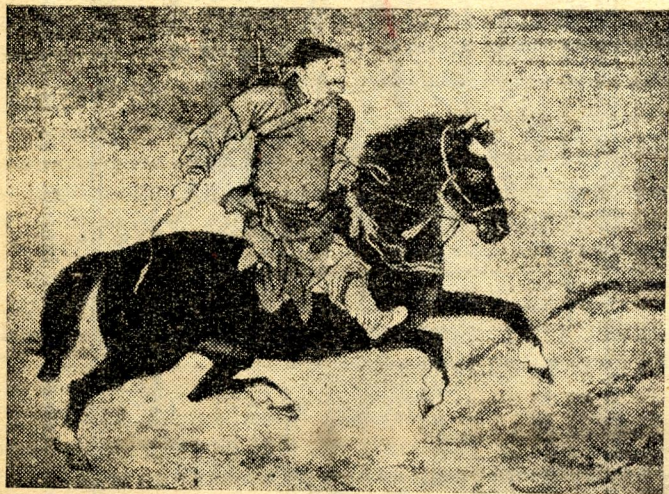
І. БАЙДА

ДЖІНГІСХАН

Завойовник світу

10.578.

Львів. Бібліотека
АН УРСР

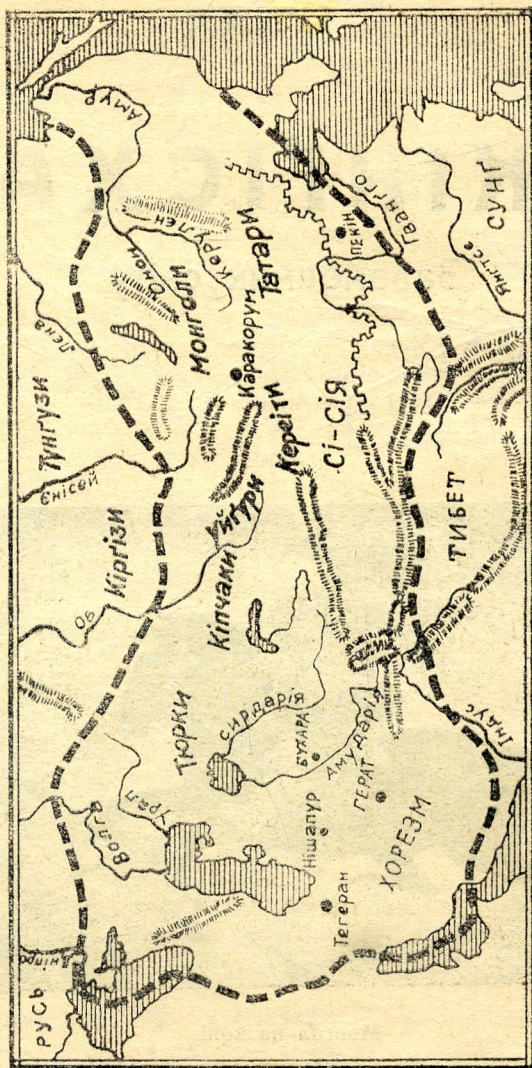

Монгол на коні.

(За сучасним китайським рисунком).

Львівська бібліотека
АН УРСР

T3(2)433 + T3(5Mo)41-02

Карта Джінгісханової імперії. Гру ба чертована лінія означає кор дони імперії.

Львівська державна
наукова бібліотека

№

6381

Первородний Єсукай-багатура

З багатою добиччю й знатними бранцями вернувся хоробрий Єсукай-багатур¹⁾ із побідного походу на татар у своє орду²⁾, в балці Деліюн-Болдак над Ононом, і радісною вісткою зустріла його челядь: його дружина, вродлива Елун-еке, саме привела на світ первородного сина.

В колисці з верболозу, вистеленій мягкою повстю, пручався крепкий хлопець і наповняв вереском всю юрту³⁾. Та Елун-еке була стурбована: „Що це за знак, що хлопець прийшов на світ з грудною сціпенілої крові у п'ястучку?“ Закликали шамана⁴⁾ і той сказав, що з хлопця вийде колись великий войовник. Але треба часто складати жертви духам — добрим, щоб помагали, а лихим — щоб не шкодили...

Новонародженому дали ім'я Темуджин. Це було ім'я татарського князя, якого саме привів Єсукай з походу як бранця; давній обичай велів, щоб давати новонародженій дитині ім'я, яке пригадувало б якусь важну подію.

Малого Темуджина почав батько змалку призвичаювати до твердого життя кочовика-войовника: їздити верхи, стріляти з лука. Скоро прийшли й обов'язки: пильнувати в степу стад овець, худоби й верблюдів, табунів коней. Взимі й підвесну, ставало тісніше за їжу, бо корови й кобили⁵⁾ пореставали доїтися, а з мясом бувало теж скупно, бо батько жалів надто проїжджувати стада. То ж малий Темуджин та менші брати мусіли промишляти полюванням на зайців, борсуків, лисів, сусликів, а то й мишей.

Вечерами при ватрі збиралася родина і йшли довгі розмови, про те, що де в степу сталося, що чувати в сусідніх улусах⁶⁾, як-то бувало колись. Часом в орду заходив мандрівний співець і граючи на скрипці з одною струною, співав старечим голосом про подвиги

давніх ханів⁷⁾ з Ёсукаєвого роду. Найбільше славили Ёсукаєвого діда, могутнього Кабул-хана, що панував над усіми монголами, громив зрадливих татар і хитрих мешканців міст з великої й багатої країни Хін⁸⁾, — бувало, й самого хінського царя сіпав за бороду. Але підступні хінці отруїли хороброго Кабул-хана, а тоді разом з татарами напали на монголів. Котула-хан, син Кабула і дядько Ёсукая, переміг ворогів у багатьох битвах, та ворожа сила була більша і врешті племя татар стало найсильніше в степах на схід від річки Керулен⁹⁾.

Аж Ёсукай-багатур знов обєднав під своєю рукою монгольські племена борджигинів і тайджутів, разом 40 тисяч юрт — і дав відпір татарам. Тоді хінці прислали до нього послів з багатими дарами і просили йти походом на татар. Ёсукай разом з хінцями побив татар і так ім'я монголів знов стало славне в степах.

Мати Темуджина, Елун-еке, походила з племені меркітів, що жило в лісах на північ від Онону. На саме її весілля з одним знатним меркітом напав Ёсукай, схопив її на коня й завіз до свого орду, собі на жінку. Елун-еке скоро помирилася із своєю долею.

Смерть Ёсукая й бунт

Як Темуджинові скінчилося дев'ять років, прийшов час найти йому наречену. Так велів обичай. Осідляли з батьком коней, взяли на дорогу сушеного мяса під кульбаки та кумису¹⁰⁾ в шкіряних боклагах і подалися до далекого племені олкунутів; обичай велів женитися не в своєму племені. Подорожі загостили до Дай-сечена¹¹⁾, знатного чоловіка з племені хунгіратів. В його юрті побачили дівча, дуже гарне на уроду, на ім'я Бурте, ровесницю Темуджина. Ёсукай і спитав Дай-сечена, чи не віддав би її за Темуджина. Дай-сечен охотно пристав на це; він чував про Ёсукая, як знатного й багатого ватажка. Тоді Ёсукай дав йому в дарі свого дорідного коня, на знак добре закінчено-

го сватання, і відіхав до свого улусу. А Темуджин лишився, як велів обичай, аж до весілля жити у свого будучого тестя.

Чотири роки проживав він у Дай-сечена. Виріс на дужого юнака, став найкращим їздцем та стрільцем і багато навчився. До Дай-сечена часто загощували люди з далеких племен, а також купці з краю Хін. Племя хунгіратів кочувало недалеко від мурів¹²⁾, що відмежовували країну Хін від степів. Темуджин пильно прислухувався, як купці розказували про великі простори й багатства свого краю, великі міста, обведені грубими мурами, про силу-силенну людей та всякого добра в тих містах, різні чуда-дива...

Купці говорили правду. Це бачив Темуджин по їх дорогих одежах та зброї, великих і баских конях, по довгих караванах¹³⁾ двогорбих верблюдів, навантажених всякими багатствами.

„Чому б нам не піти війною на край Хін та не забрати всіх тих скарбів собі?“ — спитав він раз Дай-сечена.

Дай-сечен усміхнувся: „Великий цар краю Хін має в одній столиці більше війська, як є всіх войовників у степах від Байкалу¹⁴⁾ по хінський мур. Ті війська всі під одним приказом, однак зодягнені й озброєні. Мають великі й потужні воєнні машини: метавки, що далеко кидають каміння завбільшки як кінська голова і більші, луки, що вистрілюють цілі оберемки стріл нараз¹⁵⁾. А дотого ще й якийсь вогонь¹⁶⁾, що кинутий на ворога гуркотить наче грім, вбиває все довкруги та рве на шматки“.

Темуджин задумався.

Саме сповнилося йому тринадцять років, як до орду Дай-сечена причвалував на коні післанець від Ёсукая, старий слуга Мунлік і переказав вістку: його пан дуже стужився за своїм первородним і конечно бажає побачити його... Дуже нерадо відпустив Дай-сечен Темуджина, хоч юнак приобіцяв, що скоро вернеться.

Вдома Темуджин застав батька на смертній постелі. Саме недавно Єсукаєві прийшлося гостювати у татар і йому потайки всипали отрути. Вдома Єсукай почув, що з ним недобре, й післав по свого наслідника. Скоро після його приїзду й помер.

Так несподівано Темуджин став вождем борджигінів і тайджутів. Та зараз же по похоронах Єсукай в таборі почався розрух. „Не будемо повинуватися малому хлопцеві!“ — загукали знатні тайджути Таргутай та Тодоян і подалися із своїми підданими й стадами геть. За ними потяглися й рештки роду, а далі і борджигіни. Навіть Мунлік забув своє приречення Єсукаєві вірно піклуватися його сімєю. Елун-еке скочила на коня, підняла ханський білий прапор із срібним соколом та дев'ятьма хвостами білих яків¹⁷⁾. Почала завертати бунтарів. Та ніхто її не слухав.

Скоро сім'я Єсукай осталася сама. Це була Елун-еке із синами Темуджином та Касаром і трійкою менших дітей — та друга жінка Єсукай з двома хлопцями-підростками, Бектаром і Бельгутаєм. Лише кількоро старих слуг осталося при сім'ї.

Важкі роки настали тепер для Темуджина й рідні. Стада змаліли, ханської десятини¹⁸⁾ не стало, частенько приходилося голодувати. Хлопці мусіли все більше промишляти ловами та рибальством. Темуджин був дуже зручний мисливий, а Касар на диво стрілець. Та їх брати-зведенюки, хоч не такі проворні, були сильніші й відбирали добычу собі. Темуджин і Касар жалілися матері, та вона вговорювала їх миритися. Аж раз оба брати засілися на Бектара й убили його.

Елун-еке заломила руки: „У нас крім власної тіні немає друзів, а крім наших рук немає зброї. А ви оце вбили дві сильні руки! Хто ж відомстить віроломним тайджутам і татарам?“

Темуджина не дуже стурбували докори матері. У ті часи вічних усобиць, нападів, бійок та боїв між поодинокими родами й племенами кочовиків, навіть братовбивство не вважалося реччю, особливо страшною.

Але відтоді Темуджин почав по-дружньому обходитися з Бельгутаєм і незабаром зєднав його собі цілком.

Міжтим прийшла вістка, що Таргутай проголосив себе начальником усіх тайджутів і борджигінів. Не зважаючи на те, Темуджин із братами погнав своє мале стадо на пасовища над Ононом, якими колись володів Єсукай та його батько й дід. Тоді Таргутай нечайно напав на табор. Сімя кинулася навітікача, але Таргутай гнався лише за Темуджином. Густо обставив ліс, де Темуджин схоронився. Темуджин примушений голодом, спробував прокрастися поміж ворогів. Та попав їм просто в руки і Таргутай звелів закувати його в „канг“ — деревляне ярмо на шию, з дірами на руки на обох кінцях — і повів до свого табору.

Вечером тайджути засіли пирувати, а коло бранця лишили на варті хлопця, його ровесника. В одну мить Темуджин кинувся на нього, ударив кінцем ярма по голові й щосили побіг до річки та сховався цілий у воду, виставивши наверх лише обличчя.

Тайджути пустилися навздогін, за слідами. Над річкою розсипалися в ланцюг і почали шукати. Один із переслідувачів завважив утікача й сказав до нього: „За такі власне твої норови і не люблять тебе тайджути. Кажуть, що в тебе світло в лиці і вогонь в очах. Але я тебе не зраджу!“ Опісля кликнув до тайджутів, що поночі шкода шукати, бо втікач з кангом і так далеко не забіжить; а Темуджинові порадив втікати чимскоріш.

Вилізши з води, Темуджин пішов просто до юрти цього тайджута. Тайджут зжахнувся: „Якби тебе тут знайшли, то моя юрта піде з димом, а мій рід пропаде!“

„Так воно й буде, як лише Таргутай довідається, що ти бачив мене в очереті, але нічого йому не сказав. Розбий скорше канг і дай що їсти!“

Тайджут скоренько розбив канг, кусні кинув у вогонь, нагодував Темуджина й розповів, де стоять вар-

ти. Як місяць зайшов, Темуджин скочив на коня і погнався на гору Буркан-Калдун. Тут завжди хоронилися члени його роду в хвилинах крайньої небезпеки. Застав тут і сімю з останками майна. Це було ще лише дев'ятеро коней, кількоро овець, та трохи одежі.

До перемоги

Знов почалися злидні й голод. Одної днини як Бельгутаї поїхав полювати, а Касар пішов на рибу, — на табор наскочила ватага тайджутів і захопила восмеро коней. Темуджин мусів заждати, аж вернеться Бельгутаї, а тоді скочив на свого останнього коня і три дні гнався за слідами грабіжників, поки кінь не почав падати з утоми.

Та тут став у пригоді незнайомий молодий конюх Богурчі, його ровесник, що недалеко пас табун свого батька. Нагодував Темуджина, вибрав двох найкращих коней з табуну і оба погналися за тайджутами. Здогнали їх і відбили коней. Грабіжники почали гнатися за ними, та Богурчі повалив їх ватажка стрілою з лука й вони вернулися. Темуджин дарував приятелеві половину коней, але Богурчі сказав:

„Хто ж бере за плату за поміч приятелеві?“ І не прийняв дарунку.

Батько Богурчія дуже врадувався подвигом хлопців та приязню свого сина з правнуком славного Кабул-хана, сином хороброго Ёсукай-багатура. Дав Темуджинові табун своїх коней, стадо овець, кілька юрт, кожухів та одягів і сказав синові:

„Ідь разом з ним, Богурчі, будь йому вірним приятелем, бо він найкращий між монголами“.

Незабаром до Темуджина приїхав один старий вояка Ёсукай із сином-юнаком Джельме і також віддав його на службу до молодого сміливця. Так Темуджин придбав собі двох перших підданих. А невдовзі до нього почали цілими гуртами зїздитися молоді вояки, з табунами коней, стадами худоби та овець,

почотом слуг та рабів.

Продовж двох-трьох років Темуджин став уже відомим ватажком. Мав невеликий, але хоробрий гурт молодих войовників, власне орду, табуни й стада щораз більші. А що найголовніше про його здібності й подвиги говорили старі й молоді, як широкі степи між Ононом і Керуленом.

Темуджинові скінчилося сімнадцять років і він сказав собі: Пора поїхати до Бурте. Разом із Касаром на баских конях, у нових одежах, з найкращою зброєю, почували до орду Дай-сечена.

Бурте вірно ждала і вельми врадувалася Темуджином. Це був тепер рослий та кремезний юнак, з темно-русявим волоссям, заплетеним у кіски, з гарним обличчям і синіми очима. І Дай-сечен дуже зрадив. Справили гучне весілля і з багатими дарунками вернулися над Онон. Між дарунками від Дай-сечена була шуба з чорних соболів¹⁹), що була варт більше як усе Темуджинове майно.

Тепер Темуджин порішив відвідати й старого анду²⁰) свого батька, старого Тогрул-хана, володаря великого й багатого племені керейтів, найсильнішого у цілій Монголії. Повіз йому в дарі дорогоцінну соболеву шубу, пригадав давнє побратимство з Єсукаєм та попросив: „Дозволь мені, о хане, звати себе твоїм сином!“

Старий хан, врадуваний величавим даром та задоволений скромністю славного юнака, прийняв його під свою опіку.

Це стало незабаром Темуджинові в великій пригоді. На його табор несподівано напали меркїти, з пімсти ще за схоплення Елун-еке Єсукаєм. Всі шукали рятунку в утечі. Втік і Темуджин, знов на гору Буркан-Калдун. Пересидівши лиху годину, вернувся до табору. Згодом зібралася і вся сім'я, войовника та слуги. Не було лише Бурте. Хтось бачив як напасники схопили її на коня і помчали із собою. Ще хтось пізнав, що це були меркїти, ще гірші вороги ніж тайджути.

Що робити? Темуджин подався до Тогрула за поміччю.

Тогрул-хан і сам мав старі порахунки з меркітами. Поспішив на поміч, а з ним і давній Темуджинів анда, Джамуга-сечен, вождь роду Джадарат. Спільними силами окружили меркітів і всіх мужчин перебили, а жінок та дітей забрали в неволю.

Віднайшовши свою Бурте, Темуджин подякував Тогрул-ханові та Джамузі-сеченові і відступив їм усю добычу. Незабаром після того Бурте привела на світ сина. Не знаючи, чи його це син, Темуджин дав йому ім'я Джюджі, цебто: гість.

Довгий час після походу на меркітів жили Темуджин і Джамуга-сечен в добрій злагоді, хоч оба побратими бачили, що їм не по дорозі. Темуджин обстоював стародавній лад у монголів: над родами й племенами мають панувати знатні люди, по старшині роду й коліна; простий народ має слухати їх приказів і платити десятину. Знов же ж Джамуга був за простим народом, щоб начальника, ватажка чи хана вибрати свободними голосами.

Темуджин найперше розплатився з Таргутаєм, що загарбав колишні Єсукаєві буйні пасовища над Ононом. Взявся на спосіб: при кожній зустрічі вшановував та щедро обдаровував войовників Таргутаю. Вони й почали між собою говорити: „Таргутаю кривдить нас, забірає від нас найкращі коні й шуби. А Темуджин злізає з коня і дарує його нашому братові“. І знатніші роди почали переходити до Темуджина.

Зрісши осьтак у силу, Темуджин розійшовся з Джамугою. Перейшли до нього і від Джамуги всі знатніші роди, що не хотіли бути рівними з „карачу“ (простим народом) — „пастухами овець“. Почали приходити й роди з інших племен. Усіх манила щедрість молодого ватажка та його вмілість віддати кожному належну честь. Вернулися і всі ті, що покинули Темуджина по смерті батька, між іншими й старий Мунлік із сімома синами.

Самостійний ватажок, воєнна школа, перша перемога

Осьтак за недовгий час Темуджин став начальником улусу, що числив 13 тисяч воїнів. Тоді почав помалу заводити між ними такий лад, як той, що про нього колись наслухався від купців з далекого краю Хін. Поділив ціле військо на рівні відділи по 1000 воїнів, а ті відділи знов на менші, по 100, а сотні — по 10 воїнів. Начальниками десятків, сотень та тисячок назначив людей знатних родів по старшині, а також своїх перших приятелів.

Як цей поділ був готовий, вигадав дуже цікаву гру — наче війну. Вчив строїтися скоро й справно у боєві лави, панцирні їзди напереді — легко озброєні за ними; висилати наперед широкий ланцюг розвідників; в наступі ділитися кожна тисячка зокрема, та в бою в один і той же час усім вдарили на одне місце, заходити ворога з крил і ззаду; удавати втечу і знов кидатися на ворога; влучно й густо стріляти з луків.

Молоді монголи з запалом вхопилися за ці забави. Незабаром Темуджин орудує своїм малим військом, наче пальцями одної руки.

Так Темуджин перетворив своє невеличке плем'я кочовиків у військо, завжди готове до бою. Всі мужчини, здатні до зброї, тільки воєнним ділом і займалися; господарство вели жінки при допомозі рабів. Навесні й улітку плем'я розходилося із стадами широко по степу, вже не наражене, як бувало давніше, на несподівані напади інших племен. Широко довкруги кочовища постійно їздили кінні стійки й стежі; а в головному орду, де жив Темуджин, стояли два-три „гурани“ (тисячки) в боєвій поготові. Також підчас походів на пасовища навесні та осінніх поворотів до зимового табору над горішнім Ононом — плем'я з усім добром на возах та із стадами було довкруги забезпечене ланцюгом розвідників та чат.

Одної днини, підчас повороту племені до зимового табору, до орду причвалували розвідчики з вісткою, що тайджуті наступають. Темуджин розіслав гінців з наказами і його тринадцять гуранів скоро й справно стануло до бою. Проти Темуджинових 13 тисяч виступило 30 тисяч тайджутів під проводом Таргута.

Закипіла люта січа. Трикратна перевага тайджутів натиснула на монголів і загрозила таборові. Та тут показалося, що Темуджинові військові гри були доброю школою. Де натиск був великий, монголи йшли в розсипку, щоб на знак своїх тисячників та сотників знов зібратися і вдарити на ворога, несподівано, збоку або ззаду. Табору боронили самі жінки та хлопці; двоколісні вози, прив'язані один до другого, творили замкнуте коло, а зпоза возів оборонці густо відстрілювалися з луків.

До вечера тягнувся бій; врешті тайджуті були розгромлені. Шість тисяч тайджутів лягло трупом, сімдесять начальників попало в полон.

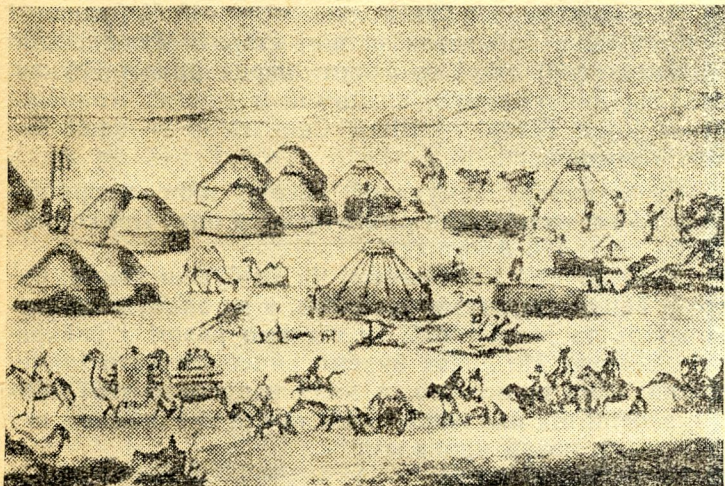
Але й військо Темуджина мало важкі втрати. Сам Темуджин був поцілений стрілою в шию. Вірний Джельме вхопив його зімлілого на свого коня і вкраденим з табору тайджутів відром квасного молока вгасив його спрагу.

Темуджин казав привести перед себе полонених ватажків; був між ними і Таргута. Всіх їх звелів Темуджин покарати смертю. Цим він показав, що не вважає їх противниками, а лише бунтарями. Перські літописи кажуть, що Темуджин велів тайджутських ватажків зварити живцем...

Кілька днів пізніше у Темуджина явився незнайомий молодий войовник. Упав йому до ніг і сказав: „Називаюся Джіргвадай, з племені Єсут. Я воював проти тебе з тайджутами і зранив тебе стрілою. Коли тепер звелиш убити мене, то лише зробиш на землі невеличку калюжу. Коли ж мене помилуєш, то я тобі всім серцем послужу, рвучкі ріки застановлю, могутні ске-

лі розібю на пісок“.

„Коли ворог хоче когось убити, то береться за підступ“, відповів Темуджин, „та в тобі не бачу підступу. Будь же моїм войовником. А на пам'ятку того, що ти мене зранив стрілою, будеш віднині зватися Джебе²¹). Так Темуджин здобув собі войовника, що незабаром

Монгольське орду. Юрти (дві направо — в будові). На малих двоколісних візках возили ідолів та цінніші речі.

(За сучасним китайським рисунком).

став одним з найбільших його полководців; він відомий в історії під імям Джебе-ноян (князь Джебе).

Темуджин мудро використав цю свою першу велику перемогу. На місце своїх поляглих войовників взяв собі бранців. Всіх, що відзначалися в битві, щедро обдарував та обсилав почестями. До нього тепер знов почали прилучуватися слабші племена, що шукали безпеки для своїх родин і стад.

„Вічне Синє Небо каже вибрати Хана!..“

Племя монголів, до якого по смерті Єсукая признався лише рід борджигінів, знов зросло в силу, мало мудрого й хороброго ватажка, — і старі войовники почали згадувати славу давнину. „Треба нам хана, одного володаря, як був колись могутній Кабул-хан“!

Найбільше побивався за цим старий Мунлік, щоб направити свої старі прогріхи перед родом Єсукая. Його син Кекчу, шаман знайомий з духами, голосив: „Менке Коко Тенгірі — Вічне Синє Небо — каже вибрати Темуджина“!

Підчас вибору Темуджин спершу ніби випрошувався. Та всі начальники родів були за ним. Приходили почерзі до нього й казали:

„Тебе хочемо мати ханом. Як ти будеш ханом, будемо в боях з ворогами першими, а як здобудемо гарних жінок та дівчат, тобі їх віддамо разом з найкращою добичею, На ловах будемо випереджувати інших і звірину тобі принесемо. А коли порушимо твої прикази, забери від нас наші жінки та стада й вижени нас на пустиню, нехай пропадемо“...

Темуджин відповів:

„Здаюся на вашу волю. Коли Небо буде мені прихильне, ви всі будете моїми першими товаришами й щасливими підданими“.

Двадцять вісім років було Темуджинові як його вибрали на хана. Одноголосний вибір був виявом особливої прихильності й довіря підлеглих начальників та ватажків. Проте Темуджин волів покладатися на силу власного орду. Отже почав собі збирати найсміливіших і найзручніших войовників й далше їх вишколювати у воєнному ремеслі. На начальників визначив своїх найвірніших приятелів: Богурчія, Джельме, Бельгутая, Мугулія, Субутая. Цим найвищим воєнним начальникам дав титул „ерлек“ — „орленята“.

Крім цього зорганізував постійну службу „гінців-стріл“. Це були гінці, що з найбільшим поспіхом, скоро наче стріли, розносили його прикази до найдальших підвладних ватажків. А знов усіх ватажків зобов'язав тикими ж гінцями від себе доносити йому про все, що в їх околиці замітнішого сталося. Гінців щедро гостив, кумису не жалів і притому дуже докладно випитував. Цим способом мав завжди скорі й докладні вісті про все, що діялося у підлеглих йому у лугах та в сусідстві.

Гінці-стріли донесли раз, що до Тоґрул-хана прямують послы від хінського царя. Темуджин запросив послів до себе, щедро погостив і довідався, що вони йдуть візвати Тоґрула в похід проти татар, які саме напали на пограничні землі Хін. Темуджин бачив, що це прекрасна нагода відплатитися татарам і негайно розіслав гінців до своїх ватажків, готуватися в похід. Тоґрул-хана повідомив, що радо йому допоможе. Той охоче згодився. Виступили в похід і наскочили на татар підчас їх утечі перед хінським військом. Татари були цілком розбиті. Всю добичу захопили монголи й керейти.

Люто розплатився Темуджин з татарами за старі кривди: всю старшину велів повбивати, а войовників, що осталися в живих, розділив між монгольські роди; племя татар з того часу перестало існувати — лишилася тільки його назва²²). Зпоміж татарських бранок вибрав собі дві на жінки, Ёсуй і Ёсуген. Хінський цар, у подяку за поміч, надав Тоґрулові титул Ван-хана (хан-князь), а Темуджинові — Тсао-хурі (начальник проти бунтарів на границі).

Темуджин стає ха-ханом

Перемога над татарами знов збільшила силу Темуджина. Проте він дальше признавав Ван-хана своїм опікуном і на спільних ловах чи походах на різні племена, ворожі керейтам чи монголам, завжди відступав йому найкращу добичу. Спільними силами побили та покорили багато племен, збагатилися й зросли в силу.

Шість років воювали Ван-хан і Темуджин разом. Аж усі ще непокорені племена побачили, що всіх жде одна доля — наїзд Ван-хана та його молодого союзника. Над рікою Аргун зібралися ватажки тах племен на раду й ухвалили піти війною на Темуджина, слабшого та більш небезпечного. Начальним командантом — „гур-ханом“ — вибрали Джамугу, Темуджинового ворога. Джамуга постановив напасти на монголів несподівано. Але вістка про це дійшла до Дай-сечена і той перестеріг свого зятя. Сталося навпаки: Темуджин заскочив противника і цілком його розгромив. Джамуга втік до краю кереїтів, до свого друга Сенгуна, Ван-ханового сина.

Разом із Сенгуном почали намовляти Ван-хана до війни проти монголів. Ван-хан довго опирався. Та як на біду від Темуджина прийшли послы з пропозицією, щоб віддав свою дочку за найстаршого Темуджинового сина, Джюджія. Ван-хан гордо відмовив, а син Сенгун і Джамуга почали доказувати, що Темуджин хоче женитьбою здобути собі кереїтське ханство. Тоді старий хан рішився на війну. Темуджин розбив його військо. Ван-хан утік до найманів і там згинув. Сенгуна вбили уйгури.

Великий і багатий край кереїтів цілий дістався Темуджинові. Він зараз же взявся перестроювати його на монгольський лад. Тепер хан монголів став наймогутнішим володарем у степах на північ від хінського муру.

Тимчасом Джамуга, що також спасся втечею по нещасливій битві, зумів намовити хана найманів, Байбуку-таяна до війни проти Темуджина. Байбука і сам був занепокоєний близьким сусідством молодого ханавойовника. Прийшло до війни і наймани скоро були розбиті на голову. Байбука-таян поляг.

Темуджин знов став побідником. Наймани були найкультурнішим кочовим народом, мали навіть власне письмо. Письма навчилися від уйгурів, своїх західних сусідів, що мали ще вищу культуру. Між уйгурами було чимало християн несторіянської секти²²).

Між найманськими бранцями був уйгур Тататунга, що служив канцлером у Байбуки. Тамуджин іменував його своїм канцлером, а крім того доручив вчити письма молодих ханичів та синів вождів. Сам Темуджин до смерти лишився неписьменний.

Скоро після перемоги над найманами Джюджі й ерлеки розправилися з останками союзників Байбуки. Врешті й Джамуга попався в руки Темуджина; власні піддані видали його, щоб зеднати собі у Темуджина ласку.

„Чи знаєш, що тебе жде?“ — спитав Темуджин Джамугу.

„Те саме, що ждало тебе, коли б ти був попав у мої руки“ відповів Джамуга, — „повільна смерть!“²⁴⁾.

Темуджин звелів убити його, але без проливу крові; старий обичай забороняв проливати кров побратима, бо „в крові живе душа“. Зате людей Джамуги, що зрадили свого вождя, Темуджин звелів вирізати всіх, з дітьми й унуками, бо „зрадники свого хана не варт жити на світі“.

„І так, коли всі покоління, що жили у повстаних юртах, були об'єднані під одною рукою, зібралися в рік пантери²⁵⁾ при гирлі ріки Онон, і, піднявши девятихвостий білий прапор, дали вони там Джінгісові титул хахана. А він прийняв владу над монгольським народом і промовив: — Скажу я вам слова милостивії і розділю гурани моїм вірним, що зо мною були, як я будував ханство“...

Цими словами описує монгольський „Геройський переказ“²⁶⁾ важенну хвилину в історії світу, коли начальники об'єднаних племен і родів, вельможі і полководці-ерлеки проголосили його хаханом всіх монголів і дали ім'я Джінгіс.²⁷⁾

В державному літописі царства Хін є про це під 1206 роком лише коротенька нотатка: „Монгола Темуджина з роду Кіютів²⁸⁾ вибрали на березі ріки Онон на Ха-Хана“.

Навесні 1206 р. в переліску Деліюн-Болдак над Оно-

10.578

ном — на тому ж місці, де Темуджин 44 роки передтим прийшов на світ — Великий Курултай (віче монгольських ватажків та вельмож) дав своєму хороброму ханові найвищу владу й почесьт „ха-хана“ — великого хана. Шаман Кекчу знов голосив: „Небо приказало мені об'явити народові монголів, що Темуджин призначений панувати над усіма людьми і має носити ім'я Джінгіс-Ха-Хана“.

Всі з пошаною слухали слів Кекчу; він же часто на білому коні їздив до Неба, на розмови з духами. А як Темуджин вийшов із своєї білої юрти, всі разом крикнули:

„Хочемо й просимо, будь паном і володарем над усіма нами“!

Князі-нояни розпростерли чорне сукно, посадили на нього Темуджина й піднесли на престол. А він промовив до них:

„Коли хочете, щоб я вами правив, то чи готові ви робити все, що прикажу — прийти, коли закличу, йти туди, куди пішлю, убити всякого, кого убити прикажу“?

„Хочемо й будемо“! відповіли вельможі.

Тоді Темуджин сказав:

„Отже віднині моє слово — то мій меч“.

Всі впали на коліна і вдарили чотири поклони. Опісля обносили його на престолі по майдані, а народ клякав і бив поклони. Накінець почався пир, небувалий у степовиків. Всі досхочу наїдалися й напивалися, співали й танцювали.

Джінгісхан сидів на престолі, за ним на підвищенні стара Елун-Еке, чотири сини: Джюджі, Джагатай, Октай і Тулі, перша жінка Бурте й інші жінки, а між ними найкраща, чарівна Хулан з роду меркітів; далше брати, ерлеки й нояни та вельможі. На даний знак усі замовкли, а ха-хан промовив:

„Ті мої сподвижники, що віднині хочуть ділити з мною радощі й горе, що їх вірність буде як хрусталь світла, мають відтепер зватися монголами. А я хочу да-

ти їм панування над усім, що живе на світі“.

Уйгур Тататунга приступив до престолу, показав нову печать і прочитав напис: „На Небі — Бог. На Землі — я, сила Божа. Печать володаря всіх людей“.

„Бог зволів мені панувати над усіми народами“, сказав Джінгісхан. „Досі в степах не було порядку. Діти не слухали батьків, молодші брати старших, чоловік не вірив жінці, а жінка не слухала чоловіка; підвладні не шанували своїх начальників, а начальники не виконували своїх обов'язків супроти підвладних; багаті не піддержували володарів і ніде не було задоволення. Тому всюди було багато брехунів, злодіїв, бунтарів та розбишак. Аж коли Джінгісханові пощастило, всі станули під його прикази і він бажає правити ними як кажуть закони, щоб запанував спокій і щастя на світі“.

Опісля почав розділювати дари й почесні, кожному по заслугі. Ерлекам-ноянам дав окрім іншого ще привілей, що всякі їх провини аж за десятим разом підпадтимуть карі. Підчас пиру завважив раба-монгола й сказав до канцлера:

„Віднині ніякий монгол не сміє бути рабом ні слугою. Монгол має бути лише воїном“.

Джінгісхан взявся завершувати будову своєї держави войовників-кочовиків. Всі племена й роди поділив на військовий лад: на десятки, сотні, тисячки і „тьми“ — десятки тисяч. За основу поділу послужило святе число 9: начальник 9-ьох юрт творив разом з ними десяток; дев'ять десятків юрт і окремий десяток сотника творили сотню — і т. д. Рахувалося на юрти, цебто сім'ї, бо число войовників змінялося.

Для особистої охорони Джінгісхан створив собі окрему „тьму“ — 10.000 зібраних воїнів із знатних родів, а з тих 10.000 ще виділив одну тисячку як сторожу для особистої охорони. Воїни „кешіку“ (гвардії) були поставлені вище сотників інших військ, старшини вище тисячників. Право судити й карати вояків і старшин

„кешіку“ мав лише сам Джінгісхан.

При боці хана була постійна рада воєнних начальників, „Юрт-Джі“, в складі 59 високих старшин. Цей „генеральний штаб“ мав розділювати кочовища між племена, залежно від чисельної сили племені; довідуватися, що діється в сусідніх краях; обмірковувати плани мобілізації та походів. Нижчі функції з обсягу управління племенами та судівництва сповняли старшини „Таргу-Джі“; старшини й вояки з відділів „Буляргу-Джі“ сповняли функції нинішньої поліції в час миру і польової жандармерії в час війни.

Кожний мужчина від 15 років вгору був обов'язаний служити із зброєю; більше обов'язків він не мав. Непридатні до війська та старці мали обов'язок пильнувати табунів, стругати стріли й списи, клеїти упругі луки з ціпкого дерева й рогу, шити сагайдаки, кувати й направляти шаблі, панцирі й шоломи, шити сідла й упряж.

Не забув Джінгісхан і про жінок. „Коли жінка дурна й розпусна, то видно в ній хиби її чоловіка“ сказав він раз. „Дурних чоловіків можна пізнати по їх жінках“. Дав жінкам — усупереч звичаям у кочовиків — широкі свободи в господаренні майном, купівлі, продажі чи заміні. Зате наклав на кожную жінку обов'язок пильнувати, щоб її чоловік на кожне візвання хана з'явився на військову збірку у повному виряді: мав теплу кучму й довгу шубу, добру спідню одежу, добрі шкіряні чоботи. Жінка мала держати все наготові запас сушеного мяса й сиру, масла, добре перетопленого й зашитого у волову кишку, шкіряний боклаг кумису та торбину проса. Чоловік мав дбати лише про зброю.

Всі постанови про державу і обов'язки всіх супроти неї були зчасом списані в окремій збірці, званій „Яса“ — обов'язуючі закони. Постанови менш важкі, повчального характеру, були зібрані в „Білік“ — збірці ханських приказок. До наших часів дійшли лиш уривки „Яси“ й „Біліку“.

Перетворивши отак малосудільний союз племен — в одностайну й справну державу воєнків, Джінгісхан рі-

шив, таки вже на другий рік по своїм виборі, випробувати її силу. Джюджія післав у похід аж над Єнісей, на

Октай (Угедей), третій син і наслідник Джінгісхана.
(Рисунок із китайської цісарської хроніки).

ойратів та кіргізів; ті краї були багаті на футра та хліб. Джюджі скоро справився з ними й Джінгісхан подарував йому ті землі — „від ріки Єнісей на захід, як далеко досягне копито монгольського коня“. Кубілай-ноян пішов на краї за Алтаєм і також їх покорив. Володар („ідікут“) уйгурів — досвідчений та обережний — побачивши силу монголів, покорився добровільно. Зате

Джінгісхан признав його володарем, під своєю зверхністю. Субутай-ноян покорив державу Буйрука, брата Байбуки, яка лежала в долинах Алтаю. Сам Джінгісхан напав на державу Сі-Сія; ця держава була колись провінцією царства Хін, та як воно ослабло, стала незалежною. Жив там народ тангути, дуже подібний до хінців; таксамо одягався, жив переважно по містах, був вигадливий на всякі штуки, але не войовничий.

Джінгісхан без труда побив військо царя Сі-Сія. Та перед першою ж твердиною станув безрадний; його хоробра кіннота нічого не могла вдіяти проти грубих та високих мурів. Мешканці цього міста — воно звалось Вологай — глузували з „темних кочовиків“. Джінгісхан взявся за інший спосіб. Переказав начальникові твердині, що відступить від облоги, як йому дадуть окуп: тисячу котів і десять тисяч ластівок. Начальник радо на це погодився. Тоді Джінгісхан звелів привязати котам до хвостів запалені смолоскипи, а ластівкам — бавовняні кноти, напоєні товщем і теж підпалені. Звірята, випущені отак на волю, помчалися назад у місто. За хвилину місто запалало на всіх кінцях. Монголи взяли його приступом та вчинили поголовну різанину.

Цар тангутів хоч-не-хоч мусів миритися й дати окуп. Джінгісхан, вернувся з військом у свої степи і тут негайно почав вчити монголів штуки облягання міст.

Похід на царя Хін

Два роки платив переможений цар тангутів приречену дань, а на третій відказався. Це був знак, що він знов готовий до війни. Джінгісхан і пішов на нього війною. Розбив його війська, здобув твердиню Вологай та обляг столицю Джун-сін. Столиця запекло боронилася. Нічого не помагали приступи з драбинами й великими щитами та підкопи; монголи ще такі не мали способу на великі твердині. Джінгісхан спробував було відвернути воду від міста, щоб спрагою його зморити. Велів зігнати населення, щоб будувало гать, упоперек

ріки Гванг-Го; та вода прорвала гать і сами монголи мусіли втікати перед потопою.

Проте цар тангутів вже впав на дусі і погодився на мир, куди важчий, як попередній. Крім величезного окупу мусів дати Джінгісханові свою дочку за жінку. Обвантажени добичею, вернулися монголи у свої степи.

Тепер пора на царя Хін — постановив собі Джінгісхан. Від уйгурських купців, з якими віддавна дуже приязно обходився, мав докладні вістки про силу й багатства хінського царства, але й безладдя в ньому. Ще докладніші, особливо важні під військовим оглядом вістки приносили розвідчики й шпигуни, яких Юрт-Джі розсилав по всіх сусідніх краях.

По дорозі з краю тангутів Джінгісхана наздогнали послі від нового царя Хін. Прийняв їх зовсім зневажливо. „Шкода, що ваш цар Вай-Ванг величає себе Сином Неба, а такий дурень!“ сказав послам і з тим вони поїхали додому. Хоч і не повторили цареві зневажливих слів монгола, він дуже розлютився і звелів посадити їх у тюрму.

Цар скликав своїх достойників на раду. Одні були за тим, щоб на непокірних кочовиків негайно йти війською. Другі радили укріпити Великий Мур і ждати, що буде далше. Цар вислухав це і дав прикази: тому полководцеві, що домагався негайної війни — йти зараз же в похід; а тому, що радив укріплюватися й ждати — будувати твердині на границі.

Джінгісхан післав Джебе-нояна з кількома „тьмами“ напроти. Хінці саме перейшли через Великий Мур. Джебе-ноян, що за кільканадцять років дослужився із звичайного вояка до князя, вихром напав на хінців, розгромив їх цілком, пішов за Великий Мур і зрівнав нові твердині з землею. Опісля вернувся назад у степи.

Монголи почали гарячково ладитися у новий похід.

Навесні 1211. р. Джінгісхан скликав біля свого орду над Ононом все своє військо, 200 тисяч їздців, і проголосив похід на царя Хін: „Підемо відомстити всі зне-

ваги й утиски, які ваші предки витерпіли від віроломних хінців!“

З 200-тисячним військом під наказами чотирьох ханських синів та ноянів-ерлеків виступив Джінгісхан у похід. Кожний їздець мав із собою двоє коней на зміну. Перед Великим Муром військо поділилося. Один відділ пішов на північний схід, щоб змити воєрога. Туди й кинулися сильні царські армії. Підчас того Джінгісхан з головним військом перейшов через мур, саме в тому місці, якого боронили онгути, гноблені хінцями — отже неохочі битися. Ніодного вояка не втратив хан монголів, здобуваючи мур, на 6 — 8 метрів високий, а такий широкий, що шість їздців могло на ньому свobodно їхати поруч себе.

На рівнинах за муром показалася ціла перевага міцно дисциплінованої й бистрої як вихор кінної армії Джінгісхана над неповоротними масами хінської піхоти, хоча й упятеро сильнішої числом. На густі маси цієї піхоти з усіх боків нападали монголи, градом стріляючи цілі лави покотом, а захитану решту рубали й тратували кінями. Хінські армії були розгромлені, одна за одною, твердині здобуті, а за ними й усі провінції. Восени 1211. р. армії Джінгісхана, що ціле літо воювали кожна окремо по вказівкам з ханського орду, зіхалися біля Пекіну.

Та тут Джінгісхан побачив, що не його сила здобувати мільйонове місто, окружене височенними мурами й баштами, широкими й глибокими ровами з водою. Вже рішився відступати, як прийшов старшина від хінського царя, післаний переговорювати про мир. Сказав Джінгісханові, що теперішній царський рід зовсім не хінський, лише джурдженський, що джурджени 90 років тому опанували царство силою й гноблять корінне населення, що на півночі в краю хітанів ще живе давній царський рід, тепер підданий хінцям. Коли б Джінгісхан поміг визволитися від джурдженів, до нього пристануть усі гноблені.

Джінгісхан негайно змінив плян. Відступив на пів-

ніч від Пекіну. Там на степах між першим і другим муром²⁹⁾ захопив величезні табуни коней, призначені для хінської кінноти, і лишився на зиму. Звесною 1212. р. в краю Хітан вибухло повстання проти царя Хін; вождь повстанців, князь з роду Ліяо, признав себе підданим Джінгісхана й одержав від нього поміч.

Війна знов розгорілася на всіх землях царства. Нерівна війна: 200-тисячна армія кочовиків билася проти 50-мільйонної культурної держави. Армію за армією громили монголи — і наче зпід землі виростили все нові армії.

Вища воєнна штука вкінці взяла верх. Під кінець четвертого року війни всі хінські армії були розбиті, або перейшли на бік монголів, все царство було здобуте. Монголи знов облягали Пекін. Аж тоді хінський цар попросив миру. Дав Джінгісханові велетенський окуп в золоті, сріблі та шовках, а крім того царівну за жінку, п'ятсот найкращих дівчат, три тисячі дорідних коней. Монголи, обвантажені добичею, рушили у свої степи.

Та мир тривав усього кілька місяців. Хінський цар на другий день після заключення миру почав готуватися до відплатної війни. Найперше ж переніс свій осідок з Пекіну до твердині Бянь, на границі краю Сунг — південнього Китаю, що був тоді окремою державою. Царська гвардія складалася переважно з хітанців і тому цар постановив роззброїти її. Тоді гвардія збунтувалася, засіла в укріпленому таборі й післала до Джінгісхана послів, щоб заявила: гвардія піддається під його владу і просить помочі.

На те Джінгісхан післав у похід три армії: одну на поміч нападеному князеві Хітану, другу до Манджурії, а третю на поміч збунтованій гвардії. Вождь першої, Мугулі, швидко розбив хінців і знов настановив князя Ліяо. Субутай, вождь другої, зайшов аж над океан, здобув Корею й доніс Джінгісханові, що далше годі йти, бо небо лучиться з водою. Джебе-ноян, вождь третьої, визволив гвардію, разом з нею здобув всі твер-

дині й просьмики на шляху до Пекіну й обляг Пекін.

Облога затягнулася. Монголи громили армії, що йшли на відсіч, одну за одною. Врешті в столиці почався голод і пошесті, а далі вибухли бунти і вліті 1215 р. монголи взяли Пекін. Після того, Джінгісхан, що вже сам не йшов у цей похід, післав ще одну армію на південню столицю хінського царя. Ця армія скоро зайняла провінцію Гонан і підійшла під мури міста Бянь. Тоді хінський цар попросив миру. Джінгісхан зажадав відступлення всіх країв на північ від ріки Гванг-Го, цебто — майже цілого царства. Цар відкинув це домагання і війна тягнулася далше. Джінгісхан іменував своїм намісником в Китаї вірного Мугулі-нояна, дав йому 23 тисячі монголів і 20 тисяч хітанців та приказав покорити царство Хін дорешти. Сам вернувся з дотеперішніх кочовищ у південній пустині Гобі над рідний Керулен, навесні 1216. року.

Кілька мільйонів хінського населення згинуло під час цієї війни, від меча наїзників, голоду й пошестей.

В цих війнах армія Джінгісхана вишколилася на найкращу армію того часу. Хінські інженери та старшини, що були взяті в полон або просто перейшли на бік монголів, навчили їх будувати сильні твердині, боронити їх та облягати, робити сильні метавки, ба навіть моздірі, бомби набиті стрільним порохом та ракетами³⁰). При монгольській армії створено сильний інженерно-артилерійський корпус. Все це незабаром придалося.

Спокій тривав тільки два роки. Бо проти Джінгісхана готовив війну цар Кара-Хітану (в східньому Туркестані), Кучлук, син розбитого царя найманів. Проти нього пішли дві добірні армії й його розбили. Монголи використали ту обставину, що Кучлук як буддист³¹) гнобив мусулманське населення, замикав мечети³²). Проти царя піднялося повстання. Монголи пройшли країною як спасителі народу й прилучили її до Джінгісханової імперії.

Похід на Хорезм

Тепер границі Джінгісханових володінь зіткнулися з границями могутньої держави Хорезм, що простягалася від Аральського озера й ріки Сир-Дарія аж по границі Індії й перський залив. Це була висококультурна — багато культурніша як тодішня Європа — й дуже багата країна. Панував у ній шах³³) Ала-ад-дін-Магомет, хоробрий полководець, що завоював багато країв і був пострахом усіх сусідів.

Шах Магомет вже знав про Джінгісхана й його державу; вістку про покорення Хін принесли йому купці. Ще як Джінгісхан облягав Пекін, у нього явилися посли від Магомета, що мали розвідатися про сили й даліші наміри могутнього хана монголів. Джінгісхан прийняв їх дуже гостинно й звелів переказати шахові: „Я паную над Сходом, а ти пануєш над Заходом. Буду дуже радий жити з тобою в згоді, щоб наші купці могли свobodно переїздити з одної країни в другу“.

І справді шах Магомет післав до Джінгісхана каравану купців. Джінгісхан дуже щедро погостив купців, заплатив за товари вкількоро вище вартости й купці вернулися додому, широко розхвалюючи щедрість і багатства монголів. Незабаром Джінгісхан вислав своїх купців до шаха.

В лиху годину вибралася ця каравана. Як приїхали до пограничного міста Отрару над Сир-Дарією, шахів намісник злакомився на їх багатства, обвинив їх у шпигунстві й звелів повбивати. Лише одному слuzі пощастило втекти; він і приніс вістку про це до Джінгісхана.

Джінгісхан післав до шаха послів з домаганням відачі намісника та винагороди шкід. Та шах приказав убити провідника посольства, його товаришам обпалити бороди.

В монголів особа посла була свята й ненарушна. Відповіддю на цю зневагу могла бути лише війна. Джін-

гісхан скликав Курултай³⁴). Курултай однодушно ухвалив війну. Тоді Джінгісхан знов післав посла до шаха, щоб переказав:

„Ти вибрав війну. Що має статися — станеться. Ні я ні ти — цього не знаємо. Один Бог знає“.

В цілій монгольській державі настав рух. Зганяли табуни добре випасених коней, розділювали зброю із складів, гнали наперед, куди мала йти армія, стада худоби на мясо. Скоро зібралося 200-тисячне військо і рушило на захід. З військом ішов 10-тисячний відділ хінців-спеціалістів від облоги міст, будови воєнних машин та кидання вибухових ракет.

І шах почав ладитися до війни. Його 400-тисячне військо, знаменито озброєне, вважалося найкращим військом того часу. Тому шах був певний легкої перемоги над монголами. Проте велів зміцнити твердині здовж Сир-Дарія.

Джінгісхан тимчасом вів свої війська, заздалегідь поділені на кілька груп. Одну з них, під проводом Джюджія й Субутая, в силі 40.000 їздців, післав просто через просмики Паміру; інші йшли степами на Сир-Дарію. Противник, схований за ланцюгом твердинь, ждав відки прийде перший наступ монголів.

Армія Джюджія, мимо надлюдських трудів підчас переправи через небосаяжні гірські ланцюги, перша перейшла границю Магометової держави. На неї й кинувся Магомет, на чолі 100-тисячного війська. Шах був певний, що першим наскоком розжене монголів; дивувався, як це вони відважилися ставати до бою з його лицарями, від стіп до голови закутими в сталеві панцирі. Монголи виглядали йому смішно: вояки невеликі ростом, закутані в кожухи, панцирі в більшості шкіряні, коні маленькі й кудлаті, ще й виснажені дуже важким походом.

Та в битві прийшло інакше. Монголи билися як леви; сам шах мало що не попав у неволю. Цілий день тривала січа, а вечором оба війська розійшлися. Мон-

голи вернулися назад в гори, забравши із собою всіх ранених. Військо шаха застало на другий день лише побоєвище, густо встелене трупами. Шах звелів проголосити в цілій державі свою велику перемогу; проте від тої битви на нього впав страх.

Незадовго прийшли вістки, що друге військо монголів перейшло через границю й плюндрує багату долину Фергана. Ще не прочунав шах від тих вісток, як гінці донесли, що й військо Джюджія знов показалося і йде на місто Бухару. Шах поспішив туди. Та незабаром довідався, що головне військо монголів іде на Бухару від заходу. Цим військом проводить сам Джінгісхан. Щоб не тратити часу на здобування твердинь над Сир-Дарією, він перевів військо навкруги Аральського озера й через велику пустиню, яку шах уважав за непрохідну. Шах, загрожений зпереду, збоку й іззаду, втік до найсильнішої своєї твердині, Самарканду.

Тимчасом Джінгісхан обляг Бухару й скоро здобув її, підступом. Монголи зрівняли місто з землею, а все населення вирізали, не милуючи ні старого, ні малого.

Шах втік із Самарканду. При ньому залишилися лише горстка вояків; решта розбіглася із страху перед несамовитими жовтолиціми їздцями. Подався на південь, де його син збирав нові війська. Джінгісхан післав за ним у погоню 30-тисячний відділ, під проводом Джебе і Субутая. Цей відділ переслідував шаха через ціле царство. Врешті шах схоронився на відлюдний острівець на Каспійському морі і там скоро помер із страху й гризоти.

Тимчасом монголи здобували місто за містом і всюди вирізували населення до ноги; убивали навіть котів та собак. На ціле царство Хорезм упав смертельний жах; цього й треба було монголам, бо їх сили були замалі. Страх і розпука стали їхніми союзниками.

Продовж двох років війни ціла країна була обернена в руїну й цвинтарище; де були величаві міста, там

тепер вили вовки. Між іншими містами монголи здобули Отрар і зловили того намісника, що повбивав їхніх купців. Джінгісхан звелів налляти йому в очі й вуха розтопленого срібла.

Джебе й Субутай в погоні за шахом загналися аж на Кавказ. Тут розбили війська черкесів та грузинів, опісля перейшли через Кавказ і напали на половців, що кочували на степах від Кавказу аж по Дунай. Половці кинулися втікати й попросили собі на поміч українських князів. „Коли ви нам не допоможете — казали половці князям — то монголи знищать найперше нас, а потому вас“. Князі послушали. „Що ж, краще нам приймати бій з ворогом на чужій землі як на своїй“ — сказали і рушили в похід.

Над річкою Калкою, що вливається до Озівського моря, прийшло до битви. Хоробро билися українські війська та по дводенній лютій січі були переможені вищою воєнною штукаю монголів. Від вогняних ракет, киданих монголами, сполошилися коні й у вирішний мент битви повстала суматоха; це й використали монголи. Прийшло до страшного розгрому, більшість князів попала в полон. Монголи задушили їх під дошками, на які засіли пирувати... „Бисть побіда на всі князи русьскія“ — пише літописець — „такоже не било нікогда“...

Смерть Джінгісхана

До осені 1221. року Джінгісхан завоював хорезмське царство. Син шаха, Джелал ад-дін, зібрав в Афганістані ще одне військо, та Джінгісхан заскочив його над рікою Інд і розбив. Все Джелалове військо пропало, а він сам кинувся з конем у ріку, переплив на другий бік і найшов притулок у царя Індій. Джінгісхан спробував ще йти на Індію, та через велику спеку й пошесті серед війська вернувся назад.

Так Джінгісхан став володарем цілої північної й

середньої Азії, від Тихого Океану по Волгу. Дорадники й ціла армія урядовців та старшин взялися порядкувати цю велетенську імперію. Джінгісхан почувся вже старий. Візвав до себе славного мудрця Чанг-Чуна з Пекіну, на пораду.

„Святий мужу, сказав він до Чанг-Чуна, я чув, що ти маєш лікарство на вічне життя. Дай мені його“. Та Чанг-Чун відповів, що лише душа безсмертна, а кожне живе тіло мусить умерти. Джінгісхан не показав по собі ніякого смутку; щедро погостив старця і з княжими почестями відправив назад.

Цілих три роки вертався опісля з військом у рідні степи. Аж вліті 1225 р. прибув до Монголів. Тут настигли його вістки, що цар тангутів знов ладиться до війни. Джінгісхан зараз же рушив з військом на нього. Підчас походу поїхав на лови, впав з коня і важко занедужав. Незабаром після того й помер, в серпні 1227. р. в 72-му році життя.

Монголи розбили державу тангутів, царя убили, а вертаючися з тілом свого помершого володаря, вирізали по дорозі все населення. Тіло похоронили на горі Буркан-Калдун, на місці, яке він ще за життя визначив. „Це місце — сказав він тоді — пригоже на мій вічний спочинок; запам'ятайте собі його“.

В завіщанні наказав вибрати на хана свого середущого сина, Октая, тому, що він був у всьому поміркований, добродушний і вмів обходитися з людьми. Сини й вельможі сповнили його волю.

Внуки Джінгісхана — Батий, Кубілай і Гулягу — покорили ще нові краї: південний Китай, Сирію й Малу Азію та Мезопотамію, Русь-Україну й Московщину. Таким чином монгольська імперія в 50 років по смерті основника зайняла всю Азію — без Індій — й Європу по Дунай, Карпати та Вислу. Та лише одне століття вона так встоялась; опісля прийшли усобиці між ханами, ноянами та вельможами і величезна імперія — найбільша в історії народів — швидко розпалася.

ПОЯСНЕННЯ:

1) **багатур** — дужий, хоробрий; 2) **орду** — житло монгольського кочовика, разом з його челяддю; 3) **юрта** — шатро з грубої повсти (фільцу); 4) **шаман** — жрець, ворожбит; 5) монголи ще й нині доять молоко від кобил; 6) **улус** — група юрт, де живе рід, чи племя під владою свого ватажка; 7) **хан** — по-монгольському князь, володар; 8) **Хіни** — тодішня назва нижнього півн. Китаю; 9) **Онон і Керулен** — і нині під тою назвою, притоки Амуру; 10) **кумис** — кисле кобиляче молоко; ним можна впитися; 11) **сечен** — мудрець, почесна назва для старших людей у монголів; 12) **Великий Китайський мур** — збудований тисячу років передтим для оборони Хін від кочовиків-гунів; 13) **каравана** — валка вючних звірят, навантажених товарами; 14) **озеро Байкал** і нині під тою ж назвою; 15) китайці винайшли були луки з прикладами, що самочинно висували з коробки на тятиву стрілу за стрілою до 20-и штук; 16) також знали китайці стрільний порох, стріляли ним з моздрів, робили бомби та ракети, звані „мадфа“; 17) **як** — порода дикої худоби на високорівнях Азії — тамошні кочовики держать і освоєних яків; 18) **ханська десятина** — десята частина пібутку, яку віддавали ханові як дань; 19) **чорний соболь** — дуже рідка звірина з родини куниць, з дорогоцінним футром; 20) **анда** — побратим, у монголів рівний з братом; 21) **джебе** — по-монгольському стріла; 22) назва татар скоро віджила, як означення монголів; 23) **несторіянська секта** — християнська секта, що не признавала Божої Матері; 24) **„повільна смерть“** — жахлива китайська мука: убивали людину тим способом, що день за днем відтинали по куснику тіла; 25) **„рік пантери“** — китайці й монголи означували роки назвою звірят; 26) **„Геройський переказ“** — монгольські історичні пісні про подвиги їхніх героїв; заховалися серед монголів донині; 27) **Джінгіс** — мабуть китайське слово, тільки що „непереможений“; 28) **кіюти** — одна галузь роду боджигінів; 29) від півночі й півн. сходу Китай був заслонений подвійним муром; 30) гляди 16); 31) **буддійська віра** — походить з Індії; вчигь м. ін., що людська душа переходить по смерті в звірята; 32) **мечет** — мусулманський храм; 33) **шах** — перське означення короля; 34) **Курултай** — монгольське віче старших, князів, вождів.

УВАГА! Аматорські гуртки!

Вже вийшла із друку прегарна

д р а м а
М. ЧИРСЬКОГО

П я н и й р е й д

Темою цієї пєси
є героїська
с м е р т ь

359-ьох під Базарем

Цю незвичайно зворушливу пєсу повинен обов'язково виставити на своїй сцені **кожний аматорський гурток**. Бо по мистецьки змальовані героїські вчинки наших славних лицарів—виховують глядачів, розжеврують уяву громадянства та навівають їх подихом Героїчної Епопеї. — —

Ціна примірника цієї пєси 1 зол. 80 гр. (з пересилкою 2'—

Гроші слати переказами „Дешевої Книжки” з допискою: „Пяний рейд”.

Кожний аматорський гурток

виставить у себе „Пяний рейд”!

0,96 (1987)
Należytość pocztową uiszczono
gotówką

„ДЕШЕВА
ЛВІВ —

6381

ОСЕРЕДОК ВИДАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ
ОСВІТІ

(Видавництво „Дешева Книжка“)

видає

ЧАСОПИС МОЛОДОГО УКРАЇНЦЯ,

п. 3.

МОЛОДНЯК

МІСЯЧНИК УКРАЇНСЬКОЇ ДОРОСТАЮЧОЇ МОЛОДІ

При кінці лютого з'явиться 2-ге число „МОЛОДНЯКА“. Коли ще не маєте „МОЛОДНЯКА“ в себе — напишіть до Видавництва, а негайно дістанете.

Це часопис, призначений для якнайширших кругів української dorostayuchoy selianskoy i robotnichoy molodi. Він повинен знайти в руках кожного молодого українця.

Передплачуйте й кольпортуйте „МОЛОДНЯК“. Український доріст увесь повинен читати свій часопис!

Передплата „МОЛОДНЯКА“:

річно — 2 зл., піврічно — 1.20 зл.

одне число коштує 20 гр.

Адреса: „МОЛОДНЯК“, Львів, вул. Гродзіцьких 1, III.
(ч. розр. переказів: 292).

ОСЕРЕДОК ВИДАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ
МАСОВІЙ ОСВІТІ

Видає В-во „ДЕШЕВА КНИЖКА“ (В. Кунанець)
Редагує від ОВДМО — Ів. ВІТУШИНСЬКИЙ

За редакцію відповідає В. Сидорак. — Друк „Слово“, Львів, Чацького 6

6381